

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА
ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ
ЖАЛАЛ-АБАД ШААРЫНДАГЫ ЭЛ АРАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ
ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ
ТАЖИК УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ**

К.08.17.564 мамлекеттер аралык диссертациялык кенеш

Кол жазма укугунда
УДК. 330.(1.32).(575.3)

ИБРАГИМОВ ХАСАНДЖОН АМУНАЛИЕВИЧ

**БАЗАР ЭКОНОМИКАСЫНЫН ШАРТЫНДАГЫ КАЛКТЫН
КИРЕШЕЛЕРИНИН ТҮЗҮЛҮҮ ЖАНА БӨЛҮШТҮРҮҮ
МЕХАНИЗМДЕРИН ӨРКҮНДӨТҮҮ**

Адистиги 08.00.05 – Экономика жана эл чарбасын башкаруу

(экономика, ишкананы, тармакты, комплекстерди уюштуруу жана башкаруу)

Экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу
үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Душанбе – 2017

**Диссертациялык иш Тажикистан мамлекеттик университетинин
статистика кафедрасында аткарылды**

Илимий жетекчиси:

Кадыров Дилловар Бахридинович
экономика илимдеринин доктору, профессор

Расмий оппоненттер:

Ташкулова Гулзат Кантороевна
экономика илимдеринин доктору, профессор

Мирзоалиев Абдурашид Абдунабиевич
экономика илимдеринин кандидаты, доцент

Жетектөөчү мекеме: Тажик Республикасынын эмгек, миграция жана калктын иш менен камсыздоо министрлигинин илим изилдөө институтунун эмгек, миграция жана калктын иш менен камсыздоо мамлекеттик илим башкармалыгы

Диссертациялык иш 2018-жылдын 21-июнунда саат 16-00дө К.Ш. Токтомаматов атындагы эл аралык университетинин, Ош мамлекеттик университетинин жана Тажик улуттук университетинин алдындагы экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын коргоо боюнча өтө турган К.08.17.564 мамлекеттер аралык диссертациялык кенешинде К.Ш. Токтомаматов атындагы илим изилдөө, иштеп чыгуу жана инновация борборунда корголот. Дареги: Кыргыз Республикасы, Жалал-Абад шаары, Женижок көчөсү, 30. Диссертация менен Жалал-Абад шаарындагы Эл аралык университетинин илимий китепканасында таанышууга болот. Дареги: Жалал-Абад шаары, Женижок көчөсү, 30.

**К.08.17.564 мамлекеттер аралык диссертациялык
кенешинин окумуштуу катчысы,
экономика илимдеринин доктору**

Низомов С.Ф.

ИШКЕ ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨ

Изилденген теманын актуалдуулугу. Рыноктук мамилелерге өтүү менен кайталап өндүрүү циклинин бөлүштүрүү стадиясында олуттуу өзгөрүүлөр байкалды. Мындай бөлүштүрүү, баарына мурда, менчиктин жана өндүрүштүк мамилелердин жаңы уюштуруу-укуктук формаларынын түзүлүшү жана аларда колдонулган кирешени кайра бөлүштүрүү механизмдери менен өз ара байланышкан. Ар кандай социалдык-экономикалык чөйрөлөрдө түзүлгөн менчиктин акционердик, жеке, биргелешкен жана башка формаларынын пайда болушу жана өнүгүшү менен, улуттук экономиканын өнүгүшүнүн жаңы тенденциялары аныкталды, анын өзөгү болуп ИДПны өндүрүүдө жеке сектордун өсүү динамикасы саналат. Биз менчиктин жаңы формаларынын калыптанышы менен өндүрүштүн катышуучуларынын ортосунда наркты бөлүштүрүүнүн механизмдери өзгөрдү деп эсептейбиз. Командалык-административдик экономикадан рыноктук мамилелерге өткөндөн кийин, социалдык адилеттүүлүккө жана теңдикке негизделген кирешени бөлүштүрүү теориясы бир топ өзгөрүп, азыркы мезгилде анын айрым жоболорун кайра карап чыгуу талап кылынууда.

Республиканын экономикасында бөлүштүрүү мамилелеринин натыйжалуулугуна белгилүү деңгээлде таасирин тийгизген төмөнкүдөй жаңы шарттардын келип чыгышы: биринчиден, кирешени бөлүштүрүүдөгү реалдуу өзгөрүүлөрдүн жашоонун деңгээлинин начарлашына, жана натыйжада массалык эмгек миграциясына алып келиши; экинчиден, менчик ээлеринин көбүрөөк пайда алууга кызыгуусунун артышынан улам эмгек рыногун, эмгек акыны жана өндүрүштү калыптандырууда негативдүү тенденциялардын пайда болушу, ошондой эле өндүрүштүн негизги ресурстарын максаттуу пайдалануу үчүн жоопкерчиликтин төмөндөшү; жана, үчүнчүдөн, өнөр жай жана айыл-чарба продукцияларын рынокто керектөөнүн бир топ азайышынан улам аларды өндүрүүнүн көлөмдөрүнүн кыскарышы, диссертациялык изилдөөнүн темасынын актуалдуулугун шарттады.

Диссертациялык изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу чарба жүргүзүүнүн жаңыдан түзүлгөн уюштуруучулук-укуктук формаларында кирешелерди бөлүштүрүү механизмдерин иштеп чыгуу бакубаттуулукка, коомдук катмарланууга баа берүүнү, жана эмгекти, эмгек акыны жана өндүрүштү аргументтештирип бөлүштүрүүнү көздөйт экендигинен келип чыгат. Менчиктин ар кандай формаларында кирешелерди калыптандыруунун жана бөлүштүрүүнүн терең илимий анализин жүргүзүү, эмгектин, өндүрүштүн сапатын жана кирешелерди жогорулатуунун өбөлгөлөрүн, факторлорун жана шарттарын ачып көрсөтүү зарылдыгы изилдөөнүн максатын жана маселелерин аныктады.

Диссертациянын темасынын илимий жана мамлекеттик программалар менен байланышы. Диссертациялык изилдөөнүн темасы төмөнкү программалар менен байланышкан: «Тажик Республикасынын 2030-жылга чейин өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы», Тажик Республикасынын 2005-2020-жылдары рынок экономикасына өтүү шарттарындагы калкты социалдык коргоо боюнча программасы, Тажик Республикасында 2025-жылга чейинки мезгилде калктын жакырчылыгын кыскартуунун мамлекеттик стратегиясынын долбоору,

ошондой эле Тажик улуттук университетинин «Эмгектин экономикасы» жана «Статистика» кафедраларынын илимий багыттары.

Изилдөөнүн максаты жана маселелери. Диссертациялык изилдөөнүн максаты болуп бөлүштүрүү мамилелеринин теориялык негиздерин, ошондой эле Тажик Республикасынын көп укладдуу рынок экономикасында калктын кирешелерин калыптандыруу жана бөлүштүрүү механизмдин өркүндөтүүнүн багыттарын иштеп чыгуу саналат.

Изилдөөнүн жогорудагы максатына жетүү үчүн төмөнкү маселелер аныкталды жана чечилди:

- «калктын кирешелерин калыптандыруу жана бөлүштүрүү» процессинин экономикалык маңызын бөлүштүрүү мамилелеринин рыноктук принциптерин эске алуу менен ачып көрсөтүү;

- рынок экономикасында кирешелерди калыптандыруу жана бөлүштүрүү механизмдин өркүндөтүүнүн теориялык жана методологиялык негиздерин тактоо;

- рынок экономикасынын шарттарында кирешелерди калыптандыруу жана бөлүштүрүү механизмдин ролу менен маанисинин өзгөрүшүн аныктоо;

- калктын кирешелерин калыптандыруунун жана бөлүштүрүүнүн уюштуруучулук-экономикалык факторлорун алардын жаңы наркты түзүү процессине таасирин эске алуу менен негиздөө;

- калктын кирешелерин калыптандыруунун жана бөлүштүрүүнүн ишканалардын иш-аракеттеринин реалдуу экономикалык шарттарына ылайык келген формаларын жана ыкмаларын бөлүп көрсөтүү;

- кирешелерди калыптандыруу жана бөлүштүрүү экономикалык мамилелеринин субъектилеринин өз ара байланыштарын жана аргументтерин эске алуунун негизинде бөлүштүрүү мамилелерин өркүндөтүү концепциясын иштеп чыгуу.

Диссертациялык изилдөөнүн илимий жаңылыгын бөлүштүрүү мамилелерин, ошондой эле Тажик Республикасынын көп укладдуу рынок экономикасында калктын кирешелерин калыптандыруу жана бөлүштүрүү механизмдин өркүндөтүүнүн теориялык негиздерин иштеп чыгуу түздү.

Изилдөөнүн илимий жаңылыктын элементтерин камтыган негизги натыйжалары төмөнкүлөр:

- «калктын кирешелерин калыптандыруу жана бөлүштүрүү» процессинин экономикалык маңызын ачып көрсөтүлдү, бул чарба жүргүзүү субъектилеринин ортосундагы калктын кирешелерин калыптандыруу жана бөлүштүрүү, жана аларга ээлик кылуу жаатындагы мамилелеринин жыйындысы болуп саналат. Менчиктин ар кандай формаларынын эки тараптуу ички спецификасы аныкталды, мында ал биринчи жактан, менчиктин формасы катары чарба жүргүзүүнүн формасын аныктайт, ал эми экинчи жагынан, калктын кирешелерин калыптандыруунун жана бөлүштүрүүнүн, жана аларга ээлик кылуунун формасын аныктайт;

- рынок экономикасында кирешелерди калыптандыруу жана бөлүштүрүү механизмдин өркүндөтүүнүн теориялык жана методологиялык негиздери

такталды. Менчиктин ар кандай түрлөрүн эске алуу менен чарба жүргүзүүнүн өзгөчөлөнүшү жана кирешелерди калыптандыруунун жана бөлүштүрүүнүн индивидуалдаштырылышы, ошондой эле аларга ээлик кылуу кайталап өндүрүү процессин тездетүү менен туура бөлүштүрүү өз ара мамилелерине жетишүүгө шарт түзөт экендиги аргументтелди;

- рынок экономикасынын шарттарында кирешелерди калыптандыруу жана бөлүштүрүү механизминин ролу менен маанисинин өзгөрүшү аргументтелди. Кирешелерди калыптандыруу жана бөлүштүрүү механизминин модификациялануу процесси рынок мамилелеринин көз карандысыз жана экономикалык жактан жооптуу резиденттери болуп эсептелген менчиктин уюштуруучулук-укуктук формаларынын ар түрдүүлүгүнүн калыптанышындагы кыйынчылыктар менен татаалдашат экендиги негизделди;

- кирешелерди калыптандыруунун жана бөлүштүрүүнүн уюштуруучулук-экономикалык факторлору негизделди. Чарба жүргүзүү субъектилерине менчиктин жаңы формаларын калыптандыруу үчүн экономикалык эркиндик берилген болсо, бул кырдаал рынок экономикасынын талаптарына жооп берет экендиги негизделди. Ишкананын кирешелерин көбөйтүү жана шыктандыруу фондуларынын эсебинен уюштурууга, өндүрүш процессинде ишканалардын ар түрдүү уюштуруучулук-укуктук формаларын түзүүгө негизделген жекече өз ара мамилелердин өзгөчөлүктөрү ачып көрсөтүлдү;

- Тажик Республикасында рынок экономикасынын шарттарында бөлүштүрүү мамилелерин трансформацияланышы кирешелерди калыптандыруунун жана бөлүштүрүүнүн өзгөчө формалары менен ыкмаларын пайдаланууга алып келгени далилденди. Кирешени ишкананын реалдуу экономикалык шарттарына туура келгендей адилет бөлүштүрүүнүн мааниси негизделди, алсак, капитал боюнча бөлүгү менчик ээсинин үлүшү болуп саналса, эмгек боюнча бөлүгү жалданма жумушчунун үлүшү болуп эсептелет, кызматтар боюнча бөлүгү - бул банктарга пайыздар жана мамлекеттик салыктар;

- кирешелерди калыптандыруу жана бөлүштүрүү экономикалык мамилелеринин субъектилеринин жүрүм-турумунун аргументтерин, өз ара тар байланыштарын эске алуунун негизинде бөлүштүрүү мамилелерин өркүндөтүү концепциясы иштелип чыкты. Өндүрүштүн натыйжаларын ишканадагы катышуучулардын ортосунда эмгек акы менен кирешелердин формаларын айкалыштырып бөлүштүрүүнүн натыйжалуулугу негизделди, мында менчик ээси менен түздөн-түз өндүрүүчүнүн кызыкчылыктары бирдей эске алынат.

Диссертациялык иштин практикалык маанилүүлүгүн рынок экономикасынын шарттарында кайталап өндүрүү процессинин базасын түзгөн бөлүштүрүү мамилелерин жана кирешелерди калыптандыруу жана бөлүштүрүү механизмдин өркүндөтүү методологиясынын айрым жоболорун иштеп чыгуу түздү.

Алынган натыйжалардын экономикалык маанилүүлүгү Тажик Республикасында рынок экономикасынын шарттарында калктын кирешелерин калыптандыруу жана бөлүштүрүү механизминин маңызы жөнүндөгү экономикалык теориянын концептуалдык тезистеринин кеңейтилишинде турат.

Калктын кирешелерин калыптандырууну жана бөлүштүрүүнү талдоонун жана баалоонун негизинде алардын ар кандай уюштуруучулук-укуктук формалардагы маңызы ачып көрсөтүлдү. Алардын түрлөрү боюнча классификациясы жүргүзүлдү, калктын кирешелерин калыптандыруунун жана бөлүштүрүүнүн факторлору менен механизмдери, ошондой эле жамааттык жана дыйкан чарбалардагы өзгөчөлүктөрү аныкталды. Тажик Республикасынын жеке ишканаларында калктын кирешелерин калыптандыруунун жана бөлүштүрүүнүн учурдагы абалына баа берилди.

Диссертациянын коргоого алынып чыгуучу негизги жоболору:

1. Калктын төлөм жөндөмдүүлүгүн калыптандыруучу экономикалык категориялар катары «калктын кирешелери», «эмгек акы», кирешелерди «калыптандыруу жана бөлүштүрүү» түшүнүктөрүнүн экономикалык маңызы Тажикстандын экономикасынын трансформацияланышынын өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен ачып көрсөтүлдү

2. Калктын кирешелерин калыптандыруунун фактордук өзгөчөлүктөрү жана аларды Тажикстандын экономикасынын реалдуу секторунда жөнгө салуунун механизмдери аныкталды

3. Тажик Республикасында калктын кирешелерин мамлекеттик жөнгө салуунун институционалдык негиздерин өркүндөтүүнүн калктын кирешелерин калыптандыруу жана бөлүштүрүү процессине таасир этүү институттарынын жана нормаларынын системасын аныктаган башкы багыттары негизделди

4. Менчиктин ар түрдүү формаларын изилдөөнүн натыйжасында азыркы шарттарда Тажикстандын экономикасынын өзгөчөлүктөрүн мүнөздөгөн чарба жүргүзүүнүн жаңы формаларын калыптандырууну жана менчиктештирүүнү эске алуу менен калктын кирешелерин калыптандыруунун жана бөлүштүрүүнүн негиздери ачып көрсөтүлдү

5. Тажик Республикасынын азыркы шарттарында жаңы наркты калыптандыруунун өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен калктын кирешелерин калыптандыруу жана бөлүштүрүү механизмдин өркүндөтүүнүн башкы багыттары негизделди.

Изденүүчүнүн жеке салымы. Автордун жеке салымын илимий изилдөөнүн максатын, предметин жана объектисин аныктоо, диссертациялык изилдөөнүн маселелеринин тизмегин негиздөө жана аларды чечүү, теориялык жана усулдук жоболорду аларды пайдалануу мүмкүн болгон стадияга чейин жеткирүү, Тажик Республикасынын азыркы рыноктук шарттарында калктын кирешелерин калыптандыруунун жана бөлүштүрүүнүн уюштуруучулук-экономикалык механизмдин изилдөө методологиясын иштеп чыгуу жана иш жүзүнө ашыруу(кийирүү жөнүндө акты берилген) түздү.

Изилдөөнүн натыйжаларын сыноодон өткөрүү. Диссертациялык изилдөөнүн негизги жыйынтыктары Тажик улуттук университетинин теориялык-методологиялык семинарларында; «Проблемы совершенствования анализа и аудита в условиях многоукладной экономики и перехода на международные стандарты» аталышындагы республикалык илимий-практикалык конференцияда (2013); «Бухгалтерский учет, анализ и аудит: проблемы и перспективы развития

в условиях глобализации» (2015); «Глобализация экономики: проблемы и развития стратегии бухгалтерского учета, анализа, аудита и статистики» (2016) эл аралык илимий-практикалык конференцияларында ж.б. баяндалган жана жактырылган.

Диссертациянын натыйжаларынын публикацияларда чагылдырылышынын толуктугу. Изилденген тема боюнча жалпы көлөмү 5,78 басма табакты түзгөн 14 илимий макала, анын ичинен 3 Россия Федерациясынын ЖАК сунуш кылган, 2 Кыргыз Республикасынын ЖАК сунуш кылган басылмаларда жарык көргөн.

Диссертациянын көлөмү жана логикалык түзүлүшү. Иш 168 бет компьютердик тексттен турат, 13 таблица, 17 чийме бар. Диссертациялык изилдөө киришүүдөн, үч бөлүмдөн, тыянактар менен сунуштардан, 232 аталыштагы колдонулган булактардын тизмесинен турат.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө теманын актуалдуулугу, изилденүү абалы жана даражасы негизделип, изилдөөнүн максаты жана маселелери, объектиси жана предмети аныкталды, иштин илимий жаңылыгы, теориялык жана практикалык маанилүүлүгү аныкталды.

Биринчи - «Калктын кирешелерин калыптандыруу жана бөлүштүрүү механизмдерин теориялык негиздөө» бөлүмүндө рыноктук экономика шарттарында калктын кирешелерин калыптандыруу жана бөлүштүрүү концепциясы иликтенди, калктын кирешелерин бөлүштүрүү механизмдери дүйнөлүк тажрыйбанын негизинде изилденди, ошондой эле Тажик Республикасынын экономикасынын реалдуу секторунда калктын кирешелерин калыптандыруучу факторлор аныкталды.

Экономикалык илимий адабияттарды изилдөө рынок экономикасынын шарттарында менчиктин, өндүрүштүк мамилелердин жана аларда кирешени бөлүштүрүүдө колдонулган механизмдердин жаңы уюштуруучулук-укуктук формаларынын түзүлүшү, экономиканын чөйрөлөрүнүн туруктуу иштешин жана өнүгүшүн камсыз кылууга жана алардын ортосунда атаандаштыкка жарамдуу мамилелерди орнотууга өбөлгө түзөт экендигин көрсөттү.

Автордун пикиринде рынок экономикасынын шарттарында кирешелерди калыптандыруу жана бөлүштүрүү механизмдин теориялык жана методологиялык негизи, менчиктин плюрализми, чарба жүргүзүүнүн обочолонушун жана кирешелерди калыптандыруунун жана бөлүштүрүүнүн индивидуалдашышы, ошондой эле аларды өзүнө ыйгаруу менен шартталат.

Изилдөө калктын кирешелерин, айрыкча эмгек акыны калыптандыруу жана бөлүштүрүү механизми маселелерине бардык экономикалык мектептер жана экономикалык теориянын агымдары тарабынан өзгөчө көңүл бурулат экендигин көрсөттү. Ошого карабастан, бардык мектептердин негизги идеясы эмгек акынын ролун кызматкер-адисти жана анын үй-бүлөсүн жашоо үчүн зарыл болгон керектөөчүлүк товарлар менен камсыз кылуунун негизи катары таануу болуп эсептелет.

Иште калктын кирешелерин калыптандыруунун булагы жана өзөгү болуп жаңыдан түзүлгөн нарк саналаары белгиленди, ал ар кандай концепцияларда калктын кирешелерин калыптандыруу менен, өндүрүш факторлорунун ээлеринин ортосундагы бөлүштүрүүнүн механизми катары чечмеленет (1-табл.).

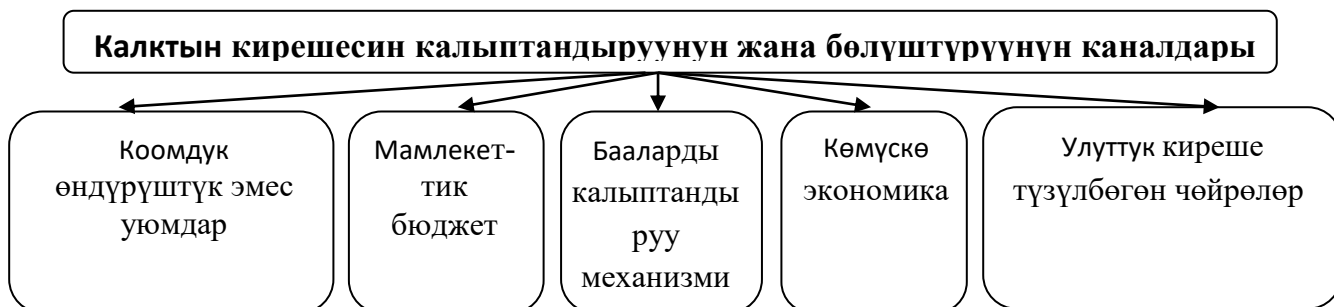
1-таблица - Калктын кирешелерин жана эмгек акыны теориялык негиздөө

Окумуштуу	Теориянын аныктамасы
Суринов А.Е.	Киреше деп экономикалык ишмердүүлүктүн ар кандай түрлөрүнүн же менчикти пайдалануунун натыйжасында эмгеги үчүн акы катары алынган, ошондой эле социалдык жардам, жөлөк пул, жеңилдик же дотация түрүндө кайтарымсыз алынган акчалай же материалдык баалуулуктар же кызматтар формасындагы бардык келип түшүүлөрдү түшүнөбүз
Дж.Хикс	Киреше байлыгын кемитпей, б.а. топтолгон байлыгын азайтпай жана эч кандай каржы милдеттенмелерин албай туруп керектөөчүлүк товарларды жана кызматтарды сатып алууга жумшоо мүмкүн болгон акчалардын максималдык суммасы катары каралат
П.П. Маслов	Калктын жашоо деңгээлин учурдагы чыгымдар менен топтоолордун жыйындысы боюнча баалоого болот
Е.Ф.Борисов	Киреше жаңы наркты / кирешелердин өзөгүн, булагын / өндүрүү процесси жана анын шарттарынын менчик ээлери / фактордук ыкма / менен өз ара байланышта аныкталат / муну фактордук кирешелер деп атоого болот
Дж.Д.Сакс	Калктын акчалай кирешелери иштеп жаткандардын эмгек акысы, ишкердиктин кирешелери, пенсия, стипендия, ар кандай жөлөк пулдар түрүндөгү, пайыз, дивиденд, айыл чарба продукциясын сатуудан түшкөн рента түрүндөгү менчиктин кирешелери, ошондой эле камсыздандыруу төлөмдөрү, ссудалар, чет өлкөлүк валютаны сатуудан түшкөн кирешелер ж.б.у.с. түрдөгү акчанын бардык келип түшүүлөрүн камтыйт
И.М.Лемешевский	Калктын кирешелери белгилүү убакыт аралыгында үй чарбалары тарабынан алынган же өндүрүлгөн акчалай каражаттардын жана материалдык баалуулуктардын суммасы болуп саналат
А.Смит	...жогорку эмгек акы квалификациясы бийик кызматкерлерди ишке тартат. Ал эми төмөн эмгек акыга квалификациясы жок кызматкер гана макул болот. Бул социалдык адилеттүүлүктүн талаптарына жооп бербейт, анткени калктын бир бөлүгү бай, ал эми калган бөлүгү жакыр болуп калат
У.Петти	Эмгек акы эмгектин наркына барабар жана мыйзамдын негизинде мамлекеттик жөнгө салынууга тийиш
К.Маркс	Эмгек акы дайыма эмгектин продуктусу болуп эсептелет жана продуктуну түзүүгө кызматкерлер гана катышат
Дж.М.Кейнс	Экономикада кирешелерди калыптандыруунун жана бөлүштүрүүнүн ийилчээк формалары болушу керек, ал рыноктун таасиринен азыраак көз каранды болууга жана көбүрөөк мамлекеттик жөнгө салынууга тийиш. Антпесе өндүрүштүн кыскарышы жана жумушсуздук келип чыгат

Булагы: автор тарабынан түзүлгөн

Мындан улам, биз калктын кирешелерин мамлекет жана индивид сыяктуу чарба жүргүзүүнүн субъектилеринин ортосундагы жаңыдан түзүлгөн наркты калыптандыруу, бөлүштүрүү жана кайра бөлүштүрүү ниетиндеги өз ара

мамилелердин натыйжасы катары кароо керек деп эсептейбиз (1-чийме), б.а. киреше – бул субъектилер тарабынан алардын экономикалык ишмердүүлүгүнүн натыйжасында алынган натуралдык жана акча каражаттары.

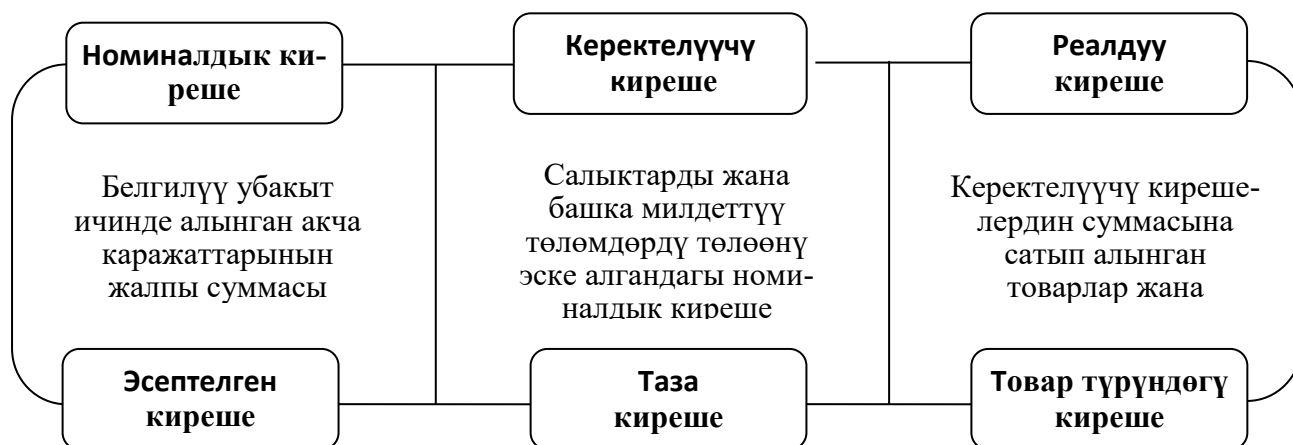

1-чийме. Калктын кирешесин калыптандыруунун жана бөлүштүрүүнүн каналдары

Булагы: автор тарабынан түзүлгөн

Калктын акчалай кирешелеринин ар кандай формаларын калыптандыруунун түзүмү өзүнө жалданма жумушчуларга төлөнгөн эмгек акыны, ишкердиктин кирешелерин, жөлөк пул, стипендия жана башка социалдык трансферттерди, менчиктен, баалуу кагаздардан пайыздар, дивиденддер түрүндө алынган кирешелерди, жеке көмөкчү чарбадан алынган кирешелерди жана башка кирешелерди камтыйт.

Ошондуктан калктын кирешелеринин деңгээлин баалоо үчүн номиналдык, керектелүүчү жана реалдуу киреше түшүнүктөрү колдонулат деп эсептейбиз (2-чийме).

2-чийме. Калктын кирешелеринин негизги формаларынын түзүлүшү

Булагы: автор тарабынан түзүлгөн

Экономиканын трансформациялануу шарттарында калктын кирешелерин калыптандыруу жана бөлүштүрүү механизмдинде ар түрдүү өзгөрүүлөр жүрдү. Аталган механизмдин мурда болгон элементтерине коммерция жана анын эсеби, ошондой эле ишканалардын кирешелер менен чыгашалардын калдыгынан көз карандылыгы сыяктуу жаңы элементтер кошулду. Ошондуктан, эмгек акыны аныктоодо тарифтик системанын ролу жана баалуулугу күчөгөнүн белгилей

кетүү зарыл, ал, өз кезегинде, аткарылган иштердин татаалдыгын жана маанилүүлүгүн эске алууга тийиш. Мындан улам эффективдүү эмгек менен анын акысынын ортосундагы түздөн-түз байланыш жогорулайт. Албетте, эмгек менен анын акысынын ортосундагы байланыштын мындай механизми бир топ татаал жана белгилүү кемчиликтерге ээ. Буга байланыштуу кирешелерди бөлүштүрүү системасын тандоого ойлонуп жана кылдат мамиле жасоо керек.

Автордун ою боюнча, калктын кирешелерин бөлүштүрүү механизми, эң оболу, ишканада калыптанган акчалардан көз каранды, жана, мындан улам аларды аткаруунун нормаларын жана мөөнөттөрүн так аныктоо зарыл. Чет өлкөлөрдүн (АКШ, Германия ж.б.) тажрыйбасы көрсөткөндөй, төлөмдөрдөн ар кандай үнөмдөөлөр айырмаланган кызматкерлерди шыктандыруу жана мотивациялоо үчүн колдонулат. Бул схеманы пайдалануу эмгек акынын негизги да, кошумча да үлүшүн аныктоого мүмкүндүк берет, анын негизинде, Тажик Республикасынын экономикасынын тармактарында кирешелерди бөлүштүрүү механизминин структурасы сунуш кылынды (3-чийме).

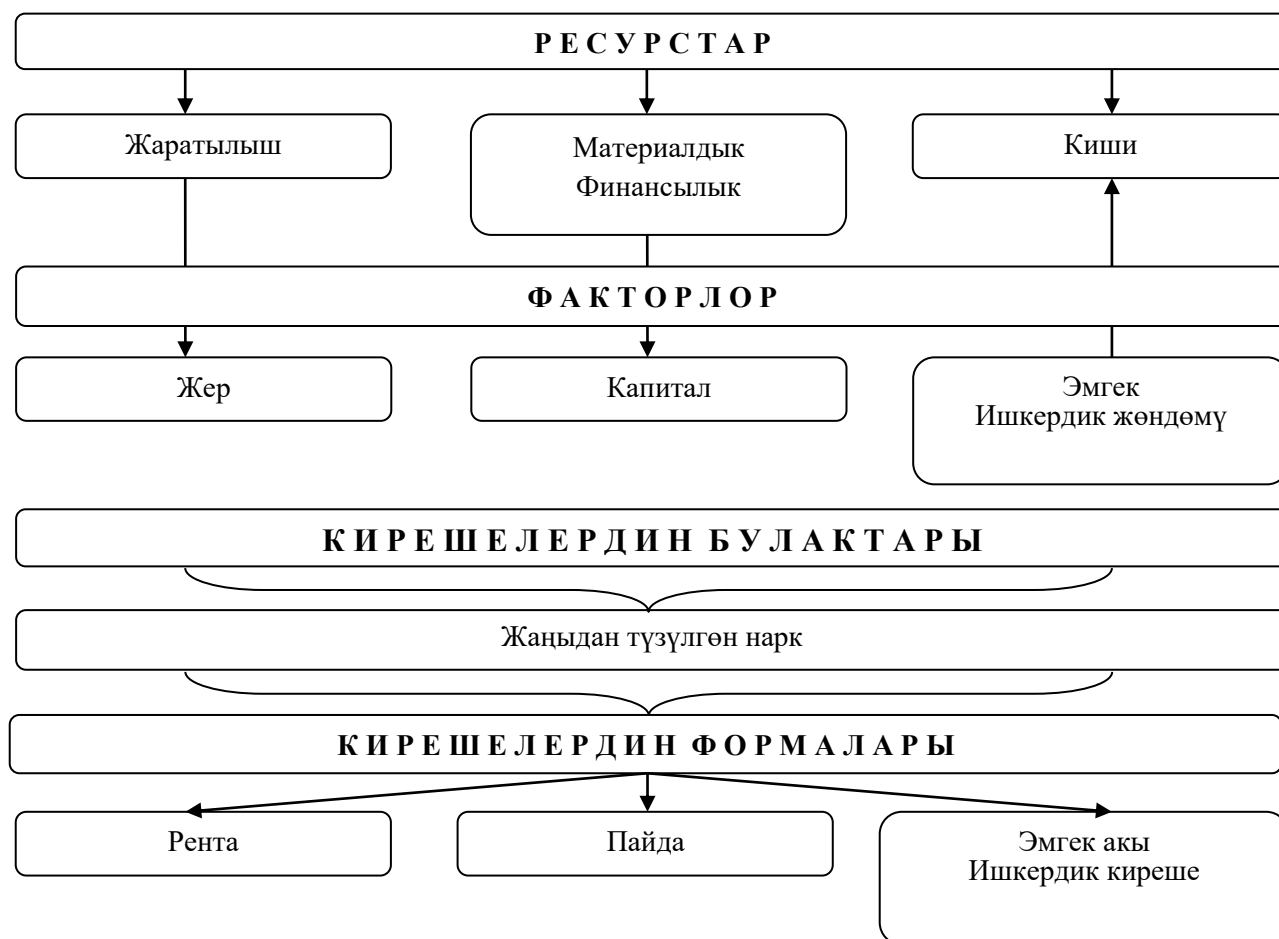
3-чийме. Тажик Республикасынын ишканаларында продукцияны реализациялоодон түшкөн кирешени бөлүштүрүү механизми

Булагы: автор тарабынан түзүлгөн

Иште рынок экономикасынын шарттарында реалдуу сектордо калктын кирешелерин калыптандыруунун ар кандай экономикалык укладдардын элементтерин камтыган жаңы экономикалык мамилелери менен факторлору пайда болору белгиленди. Алар, өз кезегинде, кирешени негизги өсүү фактору катары бөлүштүрүү менен, актуалдуу жана эң маанилүү ресурстар жана рынок **нишалары** үчүн үзгүлтүксүз атаандаштык күрөштө болуп бири-бири менен өз

ара байланышууга жана ыңгайлашууга аргасыз болот.

Автор калктын кирешелерин калыптандыруунун маанилүү факторлорунун бири болуп жаңыча өндүрүштүк өз ара мамилелерге негизделген чарба жүргүзүүнүн жаңы өндүрүштүк субъектилеринин пайда болушу саналат деп эсептейт (4-чийме).

4-чийме. Калктын кирешелерин фактордук калыптандыруунун түзүмү

Булагы: автор тарабынан түзүлгөн

Акыркы 26 жыл ичинде Тажик Республикасында экономиканын реалдуу секторунун көп укладдуулугун камсыз кылган жамааттык ишканалар жана дыйкан чарбалары сыяктуу рыноктун жаңы элементтери түзүлдү.

Жалпысынан менчиктин жаңы формаларын калыптандыруу, ошондой эле аларды өнүктүрүү үчүн иште автор тарабынан айрым чарбалардын ишмердүүлүгүнө жана калктын кирешелерин калыптандыруу жана бөлүштүрүү механизминде таасир тийгизиши мүмкүн болгон ички жана тышкы факторлор сунуш кылынды.

Экинчи - «Калктын кирешелерин калыптандыруу жана бөлүштүрүү механизминин рынок экономикасынын шарттарында аракеттенишинин өзгөчөлүктөрү» бөлүмүндө рынок экономикасынын шарттарында калктын кирешелерин калыптандырылышы менен бөлүштүрүлүшү мамлекеттик мүлктү менчиктештирүүнүн эсебинин негизинде талданды жана бааланды, Тажик Республикасынын бири-биринен айырмаланган жамааттык ишканалары менен

дыйкан чарбаларында калктын кирешелерин бөлүштүрүүнүн өзгөчөлүктөрү изилденди, ошондой эле калктын кирешелерин калыптандыруунун жана бөлүштүрүүнүн экономиканын эффективдүүлүгүнө жана калктын жашоо деңгээлине тийгизген таасири аныкталды.

Иште рынок экономикасынын шарттарында чарба жүргүзүүнүн рыноктук механизмдерин өркүндөтүү процессинде көп укладдуу экономиканы калыптандыруу чоң роль ойнору белгиленген. Өткөөл экономикалуу өлкөлөрдө менчиктин ар кандай формаларын өнүктүрүүнүн негизги механизми болуп менчиктештирүү процесси эсептелери белгилүү.

Тажик Республикасында рынок экономикасынын шарттарында менчиктештирүү процесси Тажик Республикасынын "1996-2000-жж. мамлекеттик менчикти менчиктештирүү жөнүндө» мыйзамына ылайык, б.а. мамлекеттик акционердик коомдун акцияларын конкурстук негизде сатуу-сатып алуунун, же аукциондун жардамында жүргүзүлгөн. Республикадагы акыркы жылдардагы чакан менчиктештирүүнүн динамикасы 2-таблицада жана 5-чиймеде чагылдырылды.

2-таблица - Тажик Республикасында чакан менчиктештирүүнүн динамикасы

Көрсөткүч	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2016/2010-жж. катышы
Чакан менчиктештирүүдөн менчиктештирилген ишканалардын саны	1890	1983	2100	2180	2290	2398	2445	1,3

Булагы: автор тарабынан Тажик Республикасынын статистикалык жылдык жыйнагынын маалыматтарынын негизинде эсептелди. - Душанбе, АСПРТ, 2017.

Изилдөө чакан менчиктештирүүнүн акыркы жылдардагы эң чоң темпи 2016-жылы байкалганын көрсөттү, мында 6000дөн ашуун объекти менчиктештирилип, алардын ичинен ири жана орто объектилер 350 жана калгандары чакан менчиктештирүү объектилери болуп саналган.

5-чийме. Тажик Республикасында чакан менчиктештирүүнүн динамикасы

Булагы: автор тарабынан Тажик Республикасынын статистикалык жылдык жыйнагынын маалыматтарынын негизинде түзүлдү. - Душанбе, АСПРТ, 2017

Автор чакан менчиктештирүү экономиканы реформалоо аракеттеринин артыкчылыктуу багыты болуп саналат деп эсептейт. Ошондуктан миндеген чакан ишканаларды менчиктештирүүнү тездетүү жана жакынкы болочокто бул процессти аягына чыгаруу боюнча белгилүү чараларды кабыл алуу зарыл.

Ошондой эле иште экономиканын негизги тармактары жана региондор боюнча мамлекеттик мүлктү менчиктештирүүнүн түзүмү көрсөтүлдү (3-4-табл.).

3-таблица - Тажик Республикасынын экономикасынын негизги тармактары боюнча мамлекеттик мүлктү менчиктештирүү

Тармактар	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2016/ 2010
Баары	292	252	297	295	292	201	180	0,62
Өнөр жайы	9	24	7	11	8	6	8	0,8
Курулуш	2	10	1	16	3	2	2	1,0
Соода	6	26	25	14	2	8	10	1,7
Транспорт жана байланыш	15	20	10	19	22	0	4	0,3
Айыл чарбасы	181	17	199	105	63	26	6	0,03
Тейлөө	13	85	13	11	37	101	132	10,1
Бөлөк тармактар	66	70	42	119	157	58	18	0,3

Булагы: автор тарабынан Тажик Республикасынын статистикалык жылдык жыйнагынын маалыматтарынын негизинде эсептелди. - Душанбе, АСПРТ, 2017. – 214-б.

Таблицада көрүнүп тургандай, экономиканын негизги тармактарынын ичинен мамлекеттик мүлктү менчиктештирүү боюнча башкы орунду дээрлик 10 эсе көбөйгөн турмуш-тиричилик тейлөө, жана 1,7 эсе өскөн соода ээлейт, калган бардык тармактарда 2016-жылы 2010-жылга салыштырмалуу азаюу байкалган.

Мамлекеттик мүлктү менчиктештирүүнү республиканын региондору боюнча алып карасак, 2016-жылы 2010-жылга салыштырмалуу 6,7 эсе жогорулаган **ГБАО** региону басымдуулук кылган (4-табл.).

4-таблица - Тажик Республикасынын региондору боюнча мамлекеттик мүлктү менчиктештирүү

Регионы	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2016/ 2010
Баары	292	252	297	295	292	201	180	0,62
Душанбе шаары	24	26	39	19	87	21	8	0,33
Хатлон облусу	123	79	61	37	42	107	87	0,70
Согдий облусу	94	70	123	152	103	35	59	0,63
Республикалык башкаруу алдындагы райондор	48	12	71	73	52	5	6	0,12
ГБАО	3	65	3	14	8	33	20	6,7

Булагы: автор тарабынан Тажик Республикасынын статистикалык жылдык жыйнагынын маалыматтарынын негизинде эсептелди. - Душанбе, АСПРТ, 2017. – 214-б.

Автор рынок экономикасынын шарттарында менчиктештирүү ар бир чарба жүргүзүүчү субъектинин, алсак, жамааттык (жамааттык ~ үлүштүк менчиктеги) ишканалардын да, дыйкан чарбаларынын да ичиндеги өндүрүштүк байланыштарды толугу менен өзгөртөт экендигин белгилейт.

Экономиканын реалдуу секторунда жаңы мамилелердин негизделиши менчиктин, чарба жүргүзүүнүн жана андагы калкты иш менен камсыз кылуунун жаңы формаларынын, анын ичинде менчиктин жамааттык-үлүштүк формасынын өнүгүшүнө жана калыптанышына алып келди (5-табл.).

5-таблица – Иш менен камсыз болгон калктын менчиктин формалары боюнча саны

Экономикалык көрсөткүчтөр	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Мамлекеттик	19,4	19,6	19,4	18,8	19,1	18,6	19,1
Жеке	63,0	63,9	64,5	63,3	64,0	66,8	66,2
Жамааттык	16,6	15,6	15,2	16,8	15,8	13,6	13,7
Аралаш чет өлкөлүк катышуу менен	0,7	0,9	0,9	0,9	0,9	0,8	0,8
Аралаш чет өлкөлүк катышуусуз	0,3	0,04	0,07	0,2	0,2	0,2	0,3

Булагы: автор тарабынан Тажик Республикасынын статистикалык жылдык жыйнагынын маалыматтарынын негизинде эсептелди. - Душанбе, АСПРТ, 2017. – 82-б.

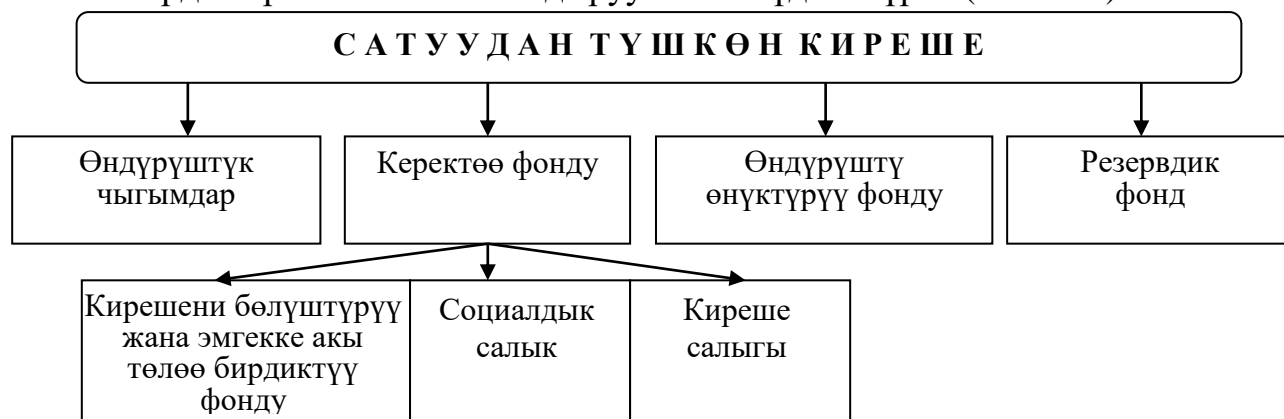
Чарба жүргүзүүнүн жамааттык формаларын пайдалануунун натыйжалуулугун ошондой эле дүйнөлүк тажрыйбанын көптөгөн фактылары тастыктайт. Дүйнөлүк тажрыйба жана практика өнүккөн өлкөлөрдө жамааттык-үлүштүк мүлктүн негиздөөчү эффектиси анда эмгекке жаңы стимул жаратуунун, б.а. кожоюндун, ээсинин эмгек мотивдерин калыптандыруунун эсебинен аныкталат экендигин көрсөттү.

Тажик Республикасынын шарттарында жамааттык менчикти түзүүдө жана ар бир кызматкерге үлүштүк мүлктү ажыратып берүүдө төмөнкүлөрдү билүү зарыл: биринчиден, менчиктин кайсы бөлүгү ага таандык экенин, экинчиден, эмненин эсебинен бул үлүш көбөйүшү же азайышы мүмкүн экендигин (анткени ал анын эмгегинин санынан жана сапатынан, анын капиталынын үлүшүнөн, эмгек стажынан жана жылдык эмгек акысынан көз каранды болушу мүмкүн), бул көбүнчө чарбалардын ишмердүүлүгүндө эске алынбайт.

Иште жамааттык ишканалардагы экономикалык мамилелердин өзгөчөлүктөрү болуп принципиялдык жаңы мамилелер жана эмгекке шыктандыруу эсептелери белгиленди, аларды кыскача төмөнкүдөй мүнөздөөгө болот: кожоюндун эркиндиги, материалдык кызыкчылыгы жана материалдык жоопкерчилиги.

Ошентип, жамааттык чарба экономикалык мазмуну боюнча келишимдин негизинде продукция өндүрүүнүн (продукциянын түрлөрү жана көлөмү боюнча) кепилдигин, өздүк керектөө фондунун чарбалык ишмердүүлүктүн түпкү натыйжаларына ылайык келишинин кепилдигин чагылдырган жаңы

экономикалык мамилелердин формасы болуп саналат. Мында жамааттык ишканаларда кирешени калыптандыруу төмөнкүдөй жүрөт (6-чийме).

6-чийме. Жамааттык чарбаларда кирешелерди керектөөгө жана топтоого бөлүштүрүү

Булагы: автор тарабынан түзүлгөн

Алынган пайданын эсебинен дивиденддерди төлөө үчүн фонд түзүлөт, ал ассоцияланган мүчөлөрдүн ортосунда, ошондой эле өндүрүштүк жамааттардын адистештирилген мүчөлөрүнүн ортосунда кошумча пай жана үлүштөргө бөлүнөт.

Диссертанттын пикиринде, айыл чарба ишканаларын оптималдуу түзүүдө олуттуу мыйзам ченемдүүлүк катары дыйкан чарбаларын уюштурууну эсептөөгө болот, алар рынок экономикасынын шарттарында калктын кирешелерин калыптандырууда жана бөлүштүрүүдө маанилүү роль ойнойт. Алсак, 2016-жылы алардын саны дээрлик үч эсеге көбөйгөн (6-табл.).

6-таблица - Дыйкан чарбаларынын саны жана түзүмү

Көрсөткүчтөр	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2016/2010
Катталган дыйкан чарбаларынын саны (бирдик)	51372	58313	73806	87594	108035	130176	1451407	2,8
Айыл чарба жерлеринин аянты (миң га)	2682,7	2624,7	2589,4	2580,8	2558,3	2557,1	2591,5	- 1,0
Жер тилкесинин орточо өлчөмү (га)	52,2	45,0	35,1	29,5	23,7	19,6	17,9	- 2,9

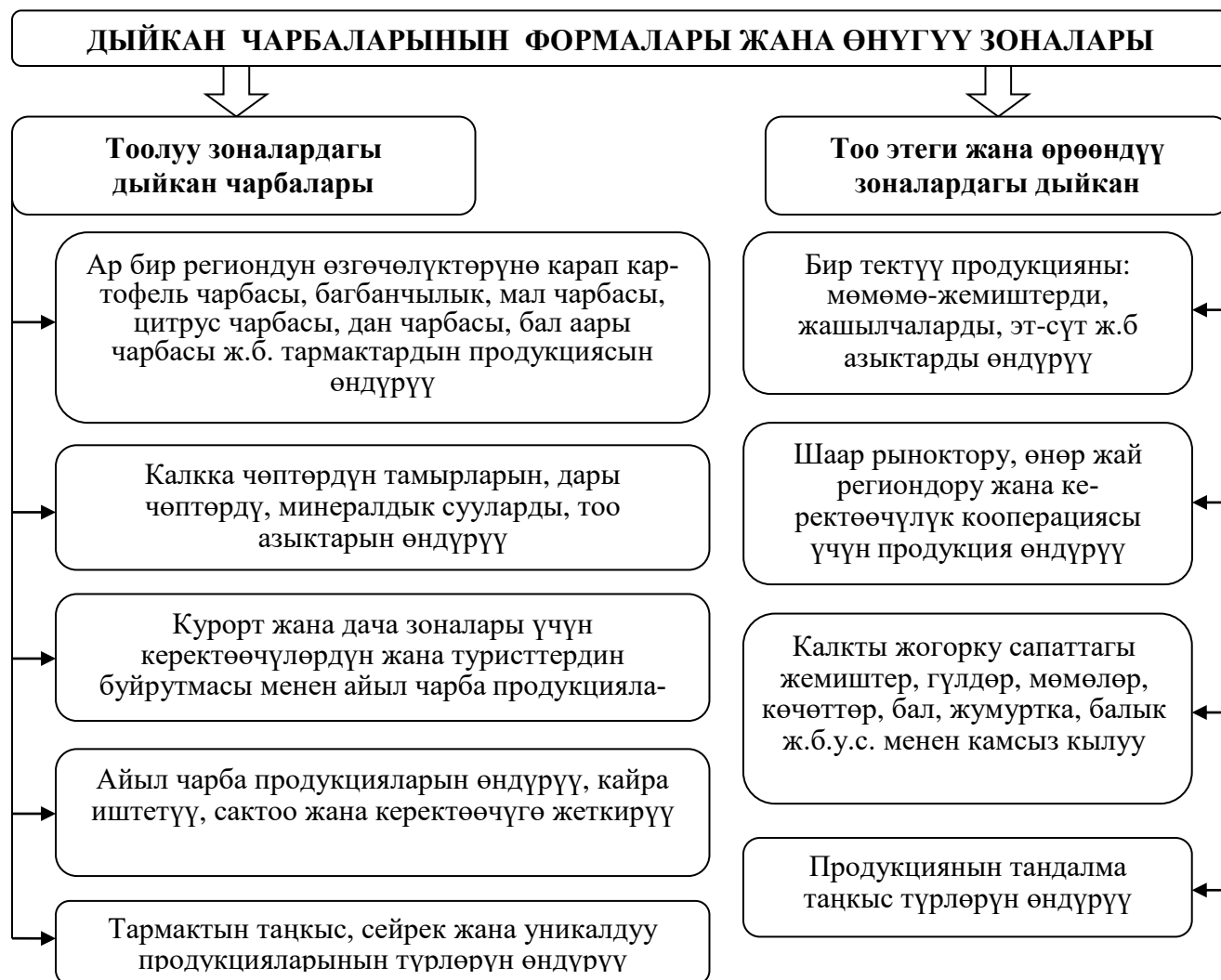
Булагы: автор тарабынан Тажик Республикасынын статистикалык жылдык жыйнагынын маалыматтарынын негизинде эсептелди. - Душанбе, АСПРТ, 2017. – 216-б.

6-таблицанын маалыматтары 2016-жылга дыйкан чарбаларынын саны көбөйгөнүн, айыл чарба жерлеринин аянттары менен жер тилкесинин орточо өлчөмү 1,0 ден 2,9 эсеге чейин азайганын көрсөтүп турат, бул дыйкан чарбаларынын саны көбөйгөн сайын аларга тийиштүү жер тилкелеринин өлчөмү кыскарат дегенди билдирет.

Автор рынок экономикасынын шарттарында айыл чарба өндүрүшүнүн башкы максаты өлкөнүн калкын тамак-аш азыктары жана өнөр-жайын чийки зат менен камсыздоо болууга тийиш деп эсептейт. Азыркы мезгилде дыйкан чарбаларын түзүү жана алардын натыйжалуу иштешин камсыздоо өзгөчө

маанилүү. Чарба жүргүзүүнүн өзгөчөлүктөрү, толук экономикалык эркиндик, жогорку жоопкерчилик дыйкандардын чыныгы менчик ээлерине айланышы үчүн жагымдуу өбөлгөлөрдү түзөт.

Бул чарбаларда кирешелерди калыптандыруу жана бөлүштүрүү, ошондой эле, алардын жалпы эле ишмердүүлүгү жамааттык чарбалардан бир топ айырмаланат (7-чийме).

7-чийме. Дыйкан чарбаларынын ишмердүүлүгү

Булагы: автор тарабынан түзүлгөн

Изилдөөлөр дыйкан чарбаларынын саны бүт республика боюнча жыл сайын көбөйүп баратканын көрсөттү. Рынок экономикасынын шарттарында айыл чарба продукцияларынын негизги түрлөрүн өндүрүү дыйкан чарбаларынын үлүшүнө туура келет. Ошондуктан жамааттык ишканаларды жана дыйкан чарбаларын системалуу кризистен алып чыгуунун, ошондой эле жери аз регион шарттарында аларды дыйканчылыкта жана мал чарбасында жогорку натыйжалуулукка жеткирүүнүн жолдорун жана чараларын аныктоо абдан маанилүү болуп саналат.

Жогорудагылардан улам биз республиканын айыл чарбасы али системалуу кризистин таасиринде, айыл чарба эгиндеринин түшүмдүүлүгү жана малдын продукттуулугу өтө акырындык менен өсүп жатат деп эсептейбиз. Бул маселени

чечүүдө дыйкан (фермердик) чарбаларынын ролу жогорулоодо, анткени аларда дыйканчылык менен мал чарбасынын натыйжалуулугунун деңгээли жамааттык айыл чарба ишканаларына салыштырмалуу бир топ жогору.

Мындан улам автор эмгек акыны жана бааларды индексациялоонун кезектешүүсүнө жана өз убагындагы кепилдик берилген эмес деп эсептейт. Кызматкердин үй-бүлөсүнүн кирешесинин жетиштүүлүгүнө ишенич жок, анткени жамааттык келишимдерде көп нерсе ойлонуштурулган эмес, жана бул маселени ишканалар өздөрү эле чечип келишкен. Демек, өлкөнүн калкынын сатып алуучулук жөндөмүн сактоого шарт түзгөн механизм мазмунсуз болуп калган, муну 7-таблицанын маалыматтары тастыктап турат.

7-таблица - Эмгек акы менен жашоо минимумунун пропорциялары

Жылдар	Эмгекке жарамдуу калктын жашоо минимуму, (сомони)	Эл чарбаларындагы орточо айлык эмгек акы, (сомони)	Орточо айлык эмгек акынын жашоо минимумуна катышы
2008	136,2	231,5	170
2009	138,4	284,4	205
2010	163,6	354,4	216
2011	209,5	442,1	211
2012	229,3	555,3	242
2013	262,1	694,9	265
2014	284,6	816,2	286
2015	311,7	878,9	281
2016	339,7	962,1	283

Булагы: автор тарабынан Тажик Республикасынын статистикалык жылдык жыйнагынын маалыматтарынын негизинде эсептелди. - Душанбе, АСПРТ, 2017. – 127-б.

Жашоо минимуму менен орточо эмгек акынын акыркы 9 жылга салыштырмалуу анализи эмгек акынын өсүү тенденциясын көрсөтүп турат (7-табл.)

Калктын кирешелерин көбөйтүү максатында натыйжалуу мамлекеттик чаралар кабыл алынгандыктан, эмгек акы 2008-2016-жылдары акырындык менен жогорулап отуруп жашоо минимумунан дээрлик 3 эсе көбөйгөн. Бул тууралуу өлкөнүн социалдык-экономикалык жана статистикалык маалымат булактарында чагылдырылган. Динамикасын талдап көрсөк, кризистик жана посткризистик мезгилдин акыркы 5-6 жылынын аралыгында орточо айлык эмгек акы 4 эсеге жакын өскөн. Алсак, орточо эмгек акы 2008-жылы 231,5 сомонини түзгөн болсо, 2016-жылдын аягына ал 962,1 сомониге жеткен, бул жашоо минимумунан 622,4 сомониге ашыкча.

Улуттук экономиканын жалданма жумушчу күчү тартылган көпчүлүк тармактарында кирешелерди бөлүштүрүүнүн салттуу ыкмаларын колдонуу басымдуулук кылат. Жеке ишканаларды, акционердик коомдорду, кооперативдерди, жамааттык чарбаларды жана башка бизнес-түзүмдөрдү түзүү жана иштетүү аны мамлекеттик бюджетке которулуучу салыкка, уюмдун пайдасына жана кызматкерлердин эмгек акысына бөлүүнүн жолу болуп саналат.

Ишканалар менен фирмалардын ишмердүүлүгүнүн дүйнөлүк экономикадагы тажрыйбасы эмгек акынын кирешедеги үлүшү (материалдык чыгымдарды жапкандан кийинки) 35-40% түзөрүн көрсөттү.

8-таблицанын маалыматтарынын анализи жалпысынан орточо айлык эмгек акы 3,7 эсе, эмгек акынын минималдык өлчөмү 3,1 эсе жана **жашоо минимуму 2,2 эсе көбөйгөнүн** көрсөтүп турат, бирок алардын катышы жалпысынан начарлаган, анткени бул убакыт аралыгында **жашоо минимуму 1,6 эсе азайган**.

8-таблица - Тажик Республикасынын экономикасында минималдык эмгек акынын пропорциялары (2008-2016-жж.)

Жыл-дар	Эмгек акынын минималдык өлчөмү, (сомони)	Эмгекке жарамдуу калктын жашоо минимуму, (сомони)	Эл чарбаларындагы орточо айлык эмгек акы, (сомони)	Катышы, %	
				Эмгек акынын минималдык өлчөмүнүн орточо айлык эмгек акыга	Жашоо минимумунун орточо айлык эмгек акыга
2008	80	136,2	231,5	34,5	58,8
2009	120	138,4	284,4	42,1	48,6
2010	160	163,6	354,4	45,1	46,1
2011	200	209,5	442,1	45,2	47,3
2012	250	229,3	555,3	45,0	41,2
2013	250	262,1	694,9	35,9	37,7
2014	250	284,6	816,2	30,6	34,8
2015	250	311,7	878,9	28,4	35,4
2016	250	339,7	962,1	25,9	35,3
2016/2008 эсе	3,1	2,5	4,2	- 1,3	- 1,7

Булагы: автор тарабынан Тажик Республикасынын статистикалык жылдык жыйнагынын маалыматтарынын негизинде эсептелди. - Душанбе, АСПРТ, 2017. – 127-б.

8-таблицадан экономикада эмгек акынын минималдык өлчөмүнүн катышы, жана, мындан улам, бөлүштүрүлүүчү кирешелердин орточо эмгек акыга катышы абдан туруксуз экендиги көрүнүп турат. Эмгек акынын минималдык өлчөмүнүн кызматкердин эмгек акысындагы үлүшү жашоо минимумунун орточо айлык эмгек акыдагы үлүшүнөн төмөн. Бул улуттук чарбалардагы эмгек акы башка трамактарга салыштырмалуу өтө төмөн экендигин, жана өзүнүн кайталап өндүрүүчү жана сатып алуучулук функцияларын аткарбайт, тагыраак айтканда жашоо минимумун камсыз кыла албайт экендигин билдирет.

Эмгек акы жамааттын өндүрүш каражаттарына мамилесин чагылдырат, анткен менен бул менчик боюнча, капитал боюнча бөлүштүрүү (ээлик кылуу) түрүндөгү мамилелерге жетпейт. Ал эмгек акынын ажырагыс бөлүгүнө, анын коомдук-зарыл болгон деңгээлин жогорулатуунун формасына айланды (9-табл.).

9-таблица – Кызматкерлердин 2016-ж. декабрь айы үчүн эсептелген эмгек акынын өлчөмү боюнча үлүшү

Ишмердүүлүктүн түрлөрү	1200 сомониден төмөн	1201 ден 2000 сомониге чейин	2001 ден 4000 сомониге чейин	4001 сомониден жогору
Ишмердүүлүктүн түрлөрү боюнча жалпы	73,78	17,93	5,60	2,70
Айыл чарбасы, мергенчилик жана токой чарбасы	96,96	2,2	0,35	0,47
Балык чарбасы	94,44	5,56	0,00	0,00
Тоо-кен өнөр-жайы жана карьерлерди иштетүү	30,92	27,06	25,53	16,48
Иштетүү өнөр-жайы	72,50	14,86	7,98	4,65
Электр энергиясы, газ жана суу менен камсыздоо	65,25	25,70	7,56	1,49
Курулуш	42,58	33,58	16,77	7,06
Дүң жана чекене соода, автомобиль, мотоцикл, тиричилик товарларынын ремонту ж.б.у.с.	80,81	13,77	3,28	2,15
Мейманканалар жана ресторандар	83,68	11,56	3,11	1,66
Транспорт, кампа чарбалары жана байланыш	51,76	16,80	15,94	15,50
Каржы ортомчулугу	38,67	27,80	20,88	12,65
Кыймылсыз мүлк менен операциялар, ижара коммерциялык ишмердүүлүк	66,61	21,74	5,57	4,07
Мамлекеттик башкаруу, коргонуу, милдеттүү социалдык камсыздандыруу	71,61	20,87	63,2	1,85
Билим берүү	74,75	21,22	3,24	0,79
Саламаттыкты сактоо жана социалдык кызматтар	79,95	16,53	2,91	0,61
Бөлөк коммуналдык, социалдык жана персоналдык кызматтар	77,46	13,06	6,40	3,08

Булагы: автор тарабынан Тажик Республикасынын статистикалык жылдык жыйнагынын маалыматтарынын негизинде эсептелди. - Душанбе, АСПРТ, 2017. – 128-129-б.

Таблицанын маалыматтарынан, 2016-жылы, орто эсеп менен кызматкерлердин басымдуу бөлүгү, же 70% 1200 сомониге чейинки өлчөмдөгү эмгек акы алса, 20% - 1201 ден 2000 сомониге чейин, 8% - 2001 ден 4000 сомониге чейин, жана болгону 2% - 4001 сомониден көп (бул негизинен ишканалардын жана мекемелердин жетекчилиги менен директорлору экендиги белгилүү) эмгек акы алары көрүнүп турат.

Жүргүзүлгөн анализ эмгек акынын дифференциациясы чоң экендигин дагы бир жолу далилдейт, бул көбүнчө ишканалар алган кирешелерден көз каранды, ал, өз кезегинде, менчик каржылоо булактарынын жетиштүүлүгүнөн көз каранды.

Үчүнчү - «Калктын кирешелерин калыптандыруунун жана бөлүштүрүүнүн формаларын өркүндөтүүнүн негизги багыттары» бөлүмүндө калктын кирешелерин калыптандырууну жана бөлүштүрүүнү мамлекеттик жөнгө салуунун өзгөчөлүктөрү, алардын ыкмалары каралган, ошондой эле Тажик Республикасынын жеке ишканаларында калктын кирешелерин калыптандыруунун жана бөлүштүрүүнүн формаларын өркүндөтүү жолдору аныкталган.

Иште рынок экономикасы кирешелер боюнча дифференциациялануунун сапатына да, даражасына да таасир тийгизери белгиленди. Калктын кирешелерин калыптандыруу жана бөлүштүрүү индустриалдык өнүккөн, эреже катары, калктын колунда бар жана камсыз болгон катмарларынын үлүшү чоң болгон өлкөлөрдүн тажрыйбасында далилденди.

Мындан *кирешелерди жана эмгек акыны мамлекеттик жөнгө салуу* аларды киреше алуучулардын жана социалдык төлөмдөрү алуучулардын ар түрдүү топторунан дифференцирленген салык алуу жолу менен бюджет аркылуу кайра бөлүштүрүү түрүндө ишке ашат экендиги келип чыгат. Мында улуттук кирешенин басымдуу бөлүгү калктын кирешелери жогору катмарларынан кирешелери салыштырмалуу төмөн катмарларына өтөт, бул керектөөчүлөрдүн жалпы чыгымдарынын, демек, товарлар менен кызматтарды керектөөнүн көлөмүнүн көбөйүшүнө алып келет.

Мындан улам, мамлекеттин акчалай кирешелерди жөнгө салуудагы негизги максаты ар бир индивидуумду жашоо минимумунун негизин түзгөн товарлар менен кызматтардын минималдык топтомунан аз эмес керектөө мүмкүндүгүн камсыз кылууда деп эсептөөгө болот. Ошондуктан кирешелерди (эң оболу эмгек акыны) жана калктын керектөөлөрүн жөнгө салуу жолдорун иликтөө максатка ылайык.

Мамлекеттин кирешелерди жөнгө салуудагы жана кайра бөлүштүрүүдөгү мүмкүнчүлүктөрү көбүнчө бюджеттик келип түшүүлөр менен чектелет. Социалдык чыгымдардын салыктык келип түшүүлөрдөн ашыкча болушу бюджеттик таңкыстык менен инфляциянын пайда болушуна алып келет. Дал ушундай кырдаал рыноктук реформалар мезгилиндеги тажик экономикасына мүнөздүү. Бардык рынок экономикасы өнүккөн өлкөлөрдө кирешелерди жана керектөөнү жөнгө салуу тажрыйбасы топтолуп, калктын эң аз камсыз болгон катмарларын социалдык жактан коргоо боюнча социалдык чыңалууну төмөндөтүүгө шарт түзгөн иш-чаралар, программалар жана мыйзамдар колдонулат.

Калктын кирешелерин жана керектөөлөрүн мамлекеттик жөнгө салуунун айрым КМШ өлкөлөрүндө өткөөл экономикада колдонулган ыкмалары 10-таблицада топтоштурулду.

10-таблица - Кирешелерди жана керектөөлөрдү жөнгө салуунун ыкмалары

Түз – административдик чаралар	Кыйыр – экономикалык чаралар
Трансферттик төлөмдөр	Сатуу салыгы, НДС, акциз, бажы пошлиналары
Социалдык кепилдиктер (жашоо минимуму, эмгек акынын минималдык өлчөмү, саламаттыкты сактоо жана билим берүү чөйрөлөрүндөгү жардамдын минималдык өлчөмдөрү)	Колунда жокторго салыктын жеңилдиктер
Бааларды административдик жөнгө салуу	Бааларды мамлекеттик көзөмөлдөө
Кирешелердин индексациясы жана компенсациясы	Социалдык салыктар, бюджеттен тышкаркы фонддорго чегерүүлөр
Социалдык программалар	Кайрымдуулук фонддору

Булагы: автор тарабынан түзүлгөн.

Мамлекеттик жөнгө салуунун түз (административдик) ыкмаларынын ичинен мүлктүк теңсиздиктин даражасын бир топ кыскартууга тийиш болгон *трансферттик төлөмдөр* өзгөчө роль ойнойт. Тиешелүү каржы саясатын жүргүзүү, ишканалардан жана жеке кирешелерден салык алуу менен мамлекет бюджетке жана бюджеттен тышкаркы фонддорго каражаттарды топтоштуруп, андан ары трансферттик төлөмдөрдү төлөйт, аларды социалдык муктаждыктарга жумшайт.

Ошентип, бюджеттин жана бюджеттен тышкаркы (пенсия, иш менен камсыз кылуу, милдеттүү медициналык жана социалдык камсыздандыруу) фонддордун эсебинен социалдык кепилдиктер жана социалдык коргоо системасын пайдаланып, мамлекет кирешелерди кеңири масштабдуу кайра бөлүштүрүүнү жана жөнгө салууну ишке ашырат. Колунда жокторду социалдык коргоонун мыкты уюштурулган системасы бардык деңгээлдерде: жергиликтүү өз алдынча башкаруу (шаардык, райондук), төмөнкү өндүрүштүк эмгек жамаатынын деңгээлинде аракеттенүүгө (мыйзамда да дал ушул каралган) тийиш.

Мындан улам биз кызматкердин кирешесинин иштин жекече жыйынтыктарынан жана эмгек жамаатынын финансылык-чарбалык ишмердүүлүгүнүн натыйжаларынын көз карандылыгын аныктоо кишинин өз эмгегинин эле эмес, ишкананын бүтүндөй жамаатынын ишинин натыйжалуулугуна кызыкдарлыгын камсыз кылууга шарт түзөт эсептейбиз.

Эмгек жамаатынын жамааттык чарбаларга өтүшү менен кирешелерди бөлүштүрүүнүн ички чарбалык механизмдери түп-тамырынан өзгөрөт, эмгекке стимул жаралат, эмгекке кожоюндук шыктандыруу пайда болот жана артат. Ар бир кожоюн – менчик ээси үчүн эмгекке жана өндүрүштү өнүктүрүүгө стимул болуп анын өндүрүш каражаттарынан түшкөн кирешенин көбөйүшү эсептелет. Өндүрүш каражаттарынын ээси катары ишкананын жамааты үчүн анын интенсивдүү чарба жүргүзүүсүнө стимул болуп ал иштеп тапкан кирешенин көбөйүшү эсептелет.

Биздин оюбузча рынок экономикасында жамааттык-үлүштүк менчикти ага таандык бөлүштүрүү мамилелери менен калыптандыруу, айрыкча, бардык чарбаларда калыптандыруу максат болуп саналбашы керек. Ал, сектордун натыйжалуураак жеке менчикке умтулушунун өткөөл формасы болууга тийиш (8-чийме).

8-чийме. Көп укладдуу экономикадагы кирешелерди бөлүштүрүү механизми

Булагы: автор тарабынан түзүлгөн.

Демек, жамааттык-үлүштүк ишканаларда кирешелерди бөлүштүрүү механизминин формаларынын бири болуп негизинен жекече көрсөткүчтөр боюнча шыктандыруу калышы керек. Мында ар бир кызматкер сапаттуу эмгеги жана жогорку өндүрүмдүүлүгү үчүн материалдык сыйакы аларын түздөн-түз сезет экендиги өзгөчө мааниге ээ.

Рынок мамилелерин өркүндөтүү керектөө фондунун ээлерине төлөнүүчү акча каражаттарынын суммасын, фонд кайтарымдуулугу жана фонд сыйымдуулугу коэффициенттерин аныктайт. Бул өндүрүштүк мамилелер рынок экономикасында бөлүштүрүү механизмдеринин натыйжалуулугун камсыз кылат.

ТЫЯНАКТАР ЖАНА СУНУШТАР

Тажикстандын экономикасынын реалдуу секторунда, өзгөчө айыл жерлеринде кирешелерди бөлүштүрүү жана эмгек акы механизмдеринин теориялык-колдонмо анализин жүргүзүүнүн натыйжасында биз төмөнкүдөй тыянактарды чыгардык жана сунуштарды иштеп чыктык:

1. Бөлүштүрүү мамилелеринин теорияларынын анализи рыноктук мамилелердин субъектилеринин жүрүм-турумунун мотивдери менен чарба жүргүзүүнүн ар кандай формаларында кирешелерди бөлүштүрүүнүн ортосундагы өз ара байланышты аныктоого шарт түздү. Эмгек акы түрүндөгү бөлүштүрүүдөн киреше формасындагы бөлүштүрүүгө жана шыктандырууга өтүүнү ишке ашыруу зарыл. Бул түздөн-түз өндүрүүчүнүн абалын принципалдык жаңы өндүрүштүк мамилелер менен бекемдейт.

2. Өткөөл экономикада өндүрүш эле эмес, рынок да калктын кирешелерин бөлүштүрүү механизмин аныктайт, анткени механизм өзү рыноктук өндүрүштүк мамилелерге негизделет.

Төмөнкүлөр аркылуу кирешелерди бөлүштүрүүнүн жаңы, өркүндөтүлгөн мотивациялык механизмин түзүү зарыл:

а) кирешелерди бөлүштүрүү чөйрөсүн эволюциялык өркүндөтүү жана реформалоо аркылуу;

б) өткөөл экономикада чарба жүргүзүүнүн жаңы формаларынын ийилчээктиги, жаңы мамилелерге ыңгайлашуу жөндөмү;

в) ал социалдык адилеттүүлүктүн элементтерин камтыйт жана колунда жоктор классына капитал боюнча анын акционердик формасы аркылуу бөлүштүрүүнүн элементи катары жайылтылат.

3. Өлкөнүн экономикасынын өткөөл-кризистик абалы «жашап кетүү» кырдаалынын консервациясы катары аныкталат. Жаңы өндүрүштүк мамилелерди калыптандырууда бул социалдык-эмгек потенциалын калыптандырууга жана ишке ашырууга, экономиканын реалдуу секторунда эмгекке шыктандырууга жана кирешелерди бөлүштүрүү жана эмгек акы

механизмин өркүндөтүүгө тиешелүү түрдө таасирин тийгизет.

4. Кирешени бөлүштүрүү механизмин өркүндөтүү концепциясынын негизин түзгөн башкы идея болуп реалдуу сектордо менчиктин формаларынын көп түрдүүлүгү эсептелет, ал кирешелерди бөлүштүрүү жолдорунун спецификасын шарттайт. Коомдо болгон менчиктин ар бир формасына кирешелерди бөлүштүрүүнүн өз ыкмасы жана өлчөмү туура келет. Алар рыноктук мамилелерге негизделүүгө тийиш.

5. Экономиканын трансформациялануу шарттарында кирешелерди бөлүштүрүү механизмин өркүндөтүү өткөөл экономиканын элементтеринин диалектикалык өз ара шартталышын, өз ара байланышын жана бири-биринен көз карандылыгын калыптандырат. Менчиктин көп түрдүүлүгү, чарба жүргүзүүнүн ар түрдүү формаларынын пайда болушу, алардагы эмгектин мотивациясы чарба жүргүзүүнүн аталган формаларында кирешелерди бөлүштүрүү механизмин өркүндөтөт.

6. Ишмердүүлүктүн реалдуу секторлорундагы жана экономиканын ар кандай тармактарындагы ишканаларда кирешелерди бөлүштүрүү механизмин өркүндөтүүнүн өзгөчөлүгү болуп жаңы экономикалык мамилелер эсептелет. Алар менчик ээсин эки багытта (материалдык алып жүрүүчү жана индивиддин эмгектен канааттануусу, ишкердик жөндөмүн ишке ашырышы) жигердүү мотивдештирүүнү көздөйт.

7. Эмгекти рыноктук мотивдештирүү кирешелерди бөлүштүрүүнүн өркүндөтүлгөн механизминин аракетин эмгек менен менчиктин диалектикасы, чарба жүргүзүүчү субъектилердин обочолонушу жана өндүрүлгөн продуктунун индивидуалдашуусу катары аныктайт. Бул кирешени бөлүштүрүү принциптерин өркүндөтүүнүн жана рыноктук мамилелердин негизинде жүрөт. Өлкөнүн көп укладдуу экономикасынын ишмердүүлүгүнүн реалдуу секторунда кирешелерди бөлүштүрүүнүн механизми төмөнкү формаларда колдонулат жана ишке ашырылат: натуралдык акы, ишкананын эсебинен айкын эмес кирешелер, менчиктен кирешелер, уюштуруучулук-экономикалык шарттарды калыптандыруу, ишканаларга жана жеке чарбаларга жардам ж.б.

8. Өндүрүштүн мүнөзү, кирешелерди бөлүштүрүү механизминин натыйжасы катары, негизинен эмгек менен менчиктин өз ара байланышынан көз каранды. Алар төмөнкү этаптардан өттү:

- а) эмгек менен менчик 1 субъектиге таандык болгон;
- б) бул эки элемент карама-каршы болгон;
- в) жумушчу күчү өндүрүш каражаттарынын аң-сезимдүү бөлүгүнө айланган;
- г) кийин кайрадан жумушчу күчү менен менчиктин карама-каршылыгына кайтып келүү жана жумушчу күчү менен менчиктин биригишинин бөлөк жолдору.

9. Тажикстандын өткөөл экономикасында калктын кирешелерин бөлүштүрүү механизмин жана аны өркүндөтүүнү мамлекеттик жөнгө салуунун ролу жогорулайт. Ал төмөнкүлөрдү камтыйт:

- а) физикалык жактарга прогрессивдүү алык салуу, эмгек акыны жана

трансферттик төлөмдөрдү жөнгө салуу;

б) өлкөнүн өткөөл экономика шарттарында реалдуу сектордо жана ишмердүүлүк чөйрөлөрүндө кирешелерди бөлүштүрүүнүн формалары менен ыкмаларын жөнгө салуунун негизги инструменти болуп кирешелерди бөлүштүрүү механизминин натыйжалуулугу, ошондой эле өндүрүш чыгымдарын жөнгө салууну коомдук баалоо саналууга тийиш;

в) кирешелерди бөлүштүрүүнүн жана жашоо минимумунун минималдык өлчөмүн аныктоо минималдык эмгек акынын маанилүүлүгүнө терс таасирин тийгизип, социалдык катмарлануунун өсүшүнө шарт түзүшү мүмкүн. Социалдык катмарланууга социалдык муктаждыктарга жумшалган чыгымдардын чөндугу фактору өзгөчө таасир берет. Анткен менен социалдык чөйрөгө зор төлөмдөр бюджеттин жүгүн оорлотуп, жан бактылык сезимин жаратышы мүмкүн.

10. Өткөөл экономикада кирешелерди бөлүштүрүүнүн натуралдык формасы эмгек акы боюнча карызды төлөөнүн бир жолу катары колдонулушу мүмкүн. Бул өндүрүштүк мамилелердин жана рыноктук экономиканын толук кандуу эместиги жана өнүгө электиги менен байланышкан. Ошондуктан кирешелерди бөлүштүрүү механизмдин өркүндөтүү үчүн материалдык стимул берүүдө натуралдык төлөмдөрдүн өлчөмүн аныктоо методикасын иштеп чыгуу зарыл деп эсептейбиз. Анткен менен бул көйгөй бир топ татаал, себеби:

- биринчиден, эмгек чыгымдары менен даяр продукцияны алуу убактысы боюнча дал келбейт;

- экинчиден, өндүрүш процессинде кызматкерлердин бүт жамааты катышат жана анын натыйжасы болуп рыноктук экономика принциптеринде бөлүштүрүлгөн өндүрүлгөн продукция менен киреше эсептелет.

Ошентип Тажик Республикасынын өткөөл экономикасында кирешелерди бөлүштүрүү механизмдин өркүндөтүү өндүрүүчүлөрдү рыноктук мотивдештирүүнү калыптандыруу үчүн абдан зарыл болуп саналат.

СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИИ

1.Ибрагимов Х.А. Анализ конкурентоспособности продукции промышленных предприятий [Текст] / Ибрагимов Х.А., Барфиев К.Х., Набиев Б.А. // Вестник Таджикского национального университета. - 2015. - № 2/8 (181). - С.23-27.

2. Ибрагимов Х.А. Финансово-кредитное и налоговое воздействие на размеры и структуры на доходов [Текст] / Ибрагимов Х.А.// Вестник Таджикского национального университета.- 2016. - № 2/6(210). - С. 12-14.

3.Ибрагимов Х.А. Особенности решения социальных проблем общества в рыночных условия [Текст] /Кадров Д.Б., Ибрагимов Х.А.// Вестник Таджикского национального университета. - 2015. - № 2/8. Ч. 1. – С. 7-11.

4.Ибрагимов Х.А. Теоретические основы распределения доходов в переходной экономики. [Текст] / Ибрагимов Х.А. // Вестник Ошского государственного университета, 2018. - № 1. - С.68-71.

5.Ибрагимов Х.А. Анализ формирования и распределения доходов населения в переходной экономике [Текст] / Ибрагимов Х.А. // Вестник Ошского государственного университета, 2018. - № 1. - С. 61-68.

6.Ибрагимов Х.А. Анализ эффективности использования запасов на предприятия [Текст] / Ибрагимов Х.А. // Материалы республиканской научно-практической конференции на тему: «Проблемы совершенствования анализа и аудита в условиях многоукладной экономики и перехода на Международные стандарты» Душанбе 2013, Стр. 88 - 91.

7.Ибрагимов Х.А. Совершенствование структуры рынка труда и анализ занятости населения [Текст] / Ибрагимов Х.А. // Материалы республиканской научно-практической конференции на тему: «Проблемы совершенствования анализа и аудита в условиях многоукладной экономики и перехода на Международные стандарты» Душанбе 2013, Стр. 184 - 189.

8.Ибрагимов Х.А. Расчёт средней численности работников при формировании статистической отчетности [Текст] /Рахимов Д.О., Ибрагимов Х.А. // Материалы международной научно-практической конференции на тему: «Бухгалтерский учет, анализ и аудит: проблемы и перспективы развития в условиях глобализации». - Душанбе, 2015, Стр. 64 - 67.

9.Ибрагимов Х.А. Анализ распределения доходов населения Республики Таджикистан [Текст] / Ибрагимов Х.А.// Материалы международной научно-практической конференции на тему: «Глобализация экономики: проблемы и развития стратегии бухгалтерского учета, анализа, аудита и статистики» Душанбе-2016, Стр. 63 - 67.

10. Ибрагимов Х.А. Механизмы совершенствования формирования и распределения доходов населения в условиях рыночных отношений [Текст] / Ибрагимов Х.А. // Конкурентоспособность в глобальном мире: экономика, наука и технологии. Научный журнал. – М.: - № 12, Ч. 13, 2017. – С. 15-73.

11. Ибрагимов Х.А. Финансово-кредитные и налоговые воздействия на размеры и структуры доходов [Текст] / Ибрагимов Х.А. // Конкурентоспособность в глобальном мире: экономика, наука и технологии. Научный журнал. – М.: - № 7, Ч. 1., 2016. - С. 115-119.

Ибрагимова Хасанджона Амуналиевичтин 08.00.05 – Экономика жана эл чарбасын башкаруу адистиги боюнча экономикалык илимдеринин кандидаты илимий даражага изденүүчүн « Базар экономикасынын шартындагы калктын кирешелеринин түзүлүү жана бөлүштүрүү механизмдерин өркүндөтүү» аттуу темадагы диссертациялык иштин

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: өркүндөтүү, механизм, кирешелердин түзүлүүсү, кирешелерди бөлүштүрүү, базар мамилелери, базар экономикасы, калктын кирешеси, эмгек маяна, айлык акы, факторы, жашоо дэнгээли, калктын жыргалчылыгы, уюштуруучулук – укуктук менчиктик формасы, теңдик, дифференцирлөө ж.б.

Изилдөөнүн объектиси: Тажик Республикасынын базар экономикасынын шартында калкынын кирешелеринин түзүлүү жана бөлүштүрүү механизмдери.

Изилдөөнүн предмети: базар экономикасынын шартында калктын кирешелеринин түзүлүү жана бөлүштүрүү боюнча чарбалык субъекттер ортосундагы мамилелер жыйындысы.

Изилдөөнүн максаты. Диссертациялык изилдөөнүн максаты болуп бөлүштүрүү мамилелеринин теориялык негиздерин, ошондой эле Тажик Республикасынын көп укладдуу

рынок экономикасында калктын кирешелерин калыптандыруу жана бөлүштүрүү механизмдин өркүндөтүүнүн багыттарын иштеп чыгуу саналат

Диссертациялык иштин практикалык маанилүүлүгүн рынок экономикасынын шарттарында кайталап өндүрүү процессинин базасын түзгөн бөлүштүрүү мамилелерин жана кирешелерди калыптандыруу жана бөлүштүрүү механизмдин өркүндөтүү методологиясынын айрым жоболорун иштеп чыгуу түздү.

Алынган натыйжалардын экономикалык маанилүүлүгү Тажик Республикасында рынок экономикасынын шарттарында калктын кирешелерин калыптандыруу жана бөлүштүрүү механизмдин маңызы жөнүндөгү экономикалык теориянын концептуалдык тезистеринин кеңейтилишинде турат. Калктын кирешелерин калыптандырууну жана бөлүштүрүүнү талдоонун жана баалоонун негизинде алардын ар кандай уюштуруучулук-укуктук формалардагы маңызы ачып көрсөтүлдү. Алардын түрлөрү боюнча классификациясы жүргүзүлдү, калктын кирешелерин калыптандыруунун жана бөлүштүрүүнүн факторлору менен механизмдери, ошондой эле жамааттык жана дыйкан чарбалардагы өзгөчөлүктөрү аныкталды. Тажик Республикасынын жеке ишканаларында калктын кирешелерин калыптандыруунун жана бөлүштүрүүнүн учурдагы абалына баа берилди.

Изилдөөнүн натыйжаларын сыноодон өткөрүү. Диссертациялык изилдөөнүн негизги жыйынтыктары Тажик улуттук университетинин теориялык-методологиялык семинарларында; «Проблемы совершенствования анализа и аудита в условиях многоукладной экономики и перехода на международные стандарты» аталышындагы республикалык илимий-практикалык конференцияда (2013); «Бухгалтерский учет, анализ и аудит: проблемы и перспективы развития в условиях глобализации» (2015); «Глобализация экономики: проблемы и развития стратегии бухгалтерского учета, анализа, аудита и статистики» (2016) эл аралык илимий-практикалык конференцияларында ж.б. баяндалган жана жактырылган.

РЕЗЮМЕ

диссертационной работы Ибрагимова Хасанджона Амуналиевича на тему «Совершенствование механизмов формирования и распределения доходов населения в условиях рыночной экономики (на материалах Республики Таджикистан)» представленной на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.05 – Экономика и управление народным хозяйством (экономика труда)

Ключевые слова: совершенствование, механизм, формирование доходов, распределение доходов, рыночные отношения, рыночная экономика, доходы населения, оплату труда, заработная плата, факторы, уровень жизни, благосостояние населения, организационно-правовые формы собственности, равенство, дифференциация и т.д..

Объектом исследования является механизм формирования и распределения доходов населения в многоукладной рыночной экономике Республики Таджикистан.

Предметом исследования выступает совокупность отношений между субъектами хозяйствования по поводу формирования и распределения доходов населения в условиях рыночной экономики.

Цель диссертационного исследования заключается в разработке теоретических основ совершенствования распределительных взаимоотношений, а также механизма формирования и распределения доходов в многоукладной рыночной экономике Республики Таджикистан.

Методы исследования и аппаратурой диссертационного исследования заключается в исследовании и обобщении информации применялись индукции и дедукции, анализа и синтеза, методы системного, логического, сравнительного, корреляционно-регрессионного анализа, и экономико-статистические методы и др.

Полученные результаты и их новизна диссертационного исследования заключается в разработке теоретических основ совершенствования распределительных отношений, а также механизма формирования и распределения доходов в многоукладной рыночной экономике Республики Таджикистан. Дана оценка формам, методам и инструментам формирования, распределения и перераспределения доходов населения в условиях трансформации социально-экономических сфер. Разработана концепция распределительных отношений, на основе учета узких взаимосвязей, аргументов поведения субъектов экономических отношений формирования и распределения доходов населения.

Степень использования или рекомендации по использованию. Предложенные автором положения по совершенствованию механизма формирования и распределения доходов могут быть применены государственными органами исполнительной власти, для подготовки «Программы развития отраслей национальной экономики Республики Таджикистан на период до 2020-2030 года», «Программы по социальной защиты населения в условиях перехода Республики Таджикистан к рыночной экономике за 2005-2020 годы», «Проект государственной стратегии сокращения бедности населения в Республике Таджикистан на период до 2025 года» в части определения прожиточного минимума, уровня жизни, сокращение бедности, заработной платы бюджетников, трёхсторонней коллективный договор.

Область применения: полученные конкретные результаты исследования позволят эффективно решать проблемы совершенствования механизма формирования и распределения доходов и оплаты труда в условиях рыночной, а также при чтении учебных курсов в высших учебных заведениях.

SUMMARY

Thesis of Ibrahimov Khasanjon Amunalievich on topic of "Improving the mechanisms of formation and distribution incomes of population in condition of market economy (on the materials of the Republic of Tajikistan)" presented for the degree of candidate of economic sciences on specialty 08.00.05 - Economics and management of the economy (labor economics)

Key words: improvement, mechanism, income generation, income distribution, market relations, market economy, incomes of the population, labor payment, wages, factors, standard of living, welfare of the population, legal forms of ownership, equality, differentiation, etc.

The object of the study is the mechanism of formation and distribution of income of the population in multistructured market economy of the Republic of Tajikistan.

The subject of the study is an aggregation of relations between business entities regarding the formation and distribution of income of the population in condition of market economy.

The purpose of thesis research is to develop theoretical bases for improving the distribution relationships, as well as mechanisms for the formation and distribution of incomes in the multistructured market economy of the Republic of Tajikistan. **Methods of research** and the equipment of the dissertation research consists in the investigation and summarizing of information used induction and deduction, analysis and synthesis, methods of systemic, logical, comparative, correlation-regression analysis, and economic and statistical methods, etc.

The obtained results and their newness of the dissertation research are to develop the theoretical bases for improving the distribution relations, as well as mechanisms for the formation and distribution of income in the multi-market economy of the Republic of Tajikistan. The evaluation of forms, methods and tools for the formation, distribution and redistribution of income of population in the context of transformation of socio-economic spheres is given. The concept of distributive relations is developed on the basis of taking into consideration narrow interrelations, arguments of behavior of subjects of economic relations of formation and distribution of incomes of population.

Level of use and recommendations. Provisions suggested by the author for improving the mechanisms for the formation and distribution of income can be applied by state executive bodies, for the development of regulations and legislation of the Republic of Tajikistan, for preparation of the "Program for the Development of National Economy of the Republic of Tajikistan for the period until 2020-2030", "Program on social protection of population in conditions of transition of the Republic of Tajikistan to a market economy for 2005-2020", "Project of state strategy for poverty reduction of population in the Republic of Tajikistan for the period till 2025" in terms of defining the cost of living, standard of living, poverty reduction, budgetary sector salaries, three-sided collective agreement.

Field of application: the obtained certain results of the research will allow to effectively solving the problems of improving the mechanisms of formation and distribution of incomes and wages in market conditions, as well as when organizing training courses in higher educational institutions.